

НОРМАН ДІКСОН

ПСИХОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВОЇ НЕКОМПЕТЕНТНОСТІ

*Переклав з англійської
Тарас Тимо*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

Зміст

<i>Передмова від українського видавця</i>	9
<i>Передмова</i>	13
<i>Вступ</i>	15

ЧАСТИНА ПЕРША

<i>Розділ 1</i>	Генералітет	27
<i>Розділ 2</i>	Кримська війна	37
<i>Розділ 3</i>	Англо-бурська війна	55
<i>Розділ 4</i>	Індійська інтерлюдія	73
<i>Розділ 5</i>	Перша світова війна	85
<i>Розділ 6</i>	Камбре	91
<i>Розділ 7</i>	Облога Ель-Кута	101
<i>Розділ 8</i>	Міжвоєнний період	118
<i>Розділ 9</i>	Друга світова війна	133
<i>Розділ 10</i>	Сінгапур	140
<i>Розділ 11</i>	Арнем	157

ЧАСТИНА ДРУГА

<i>Розділ 12</i>	Чи справді є така проблема?	163
<i>Розділ 13</i>	Інтелектуальні здібності вищого військового командування	169
<i>Розділ 14</i>	Військові структури	182
<i>Розділ 15</i>	Сутність армійщини	190
<i>Розділ 16</i>	Соціалізація та анальний характер	204

<i>Розділ 17</i>	Характер і честь	211
<i>Розділ 18</i>	Відраза до чоловічої фемінності	225
<i>Розділ 19</i>	Лідери чоловіків	232
<i>Розділ 20</i>	Військові досягнення	258
<i>Розділ 21</i>	Авторитаризм	278
<i>Розділ 22</i>	Матері некомпетентності	306
<i>Розділ 23</i>	Освіта і культ «м'язистого християнства»	316

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

<i>Розділ 24</i>	Індивідуальні відмінності	333
<i>Розділ 25</i>	Крайнощі авторитаризму	337
<i>Розділ 26</i>	Найгірші й найкращі	347
<i>Розділ 27</i>	Винятки із правила?	388
<i>Розділ 28</i>	Підсумкові роздуми	431
<i>Післямова</i>		444
<i>Про автора</i>		445
<i>Глосарій термінів</i>		446
<i>Бібліографія</i>		450
<i>Примітки</i>		465

Компетентність — це вільне застосування власних умінь і розуму для виконання завдань, не стримуване інфантильним відчуттям меншовартості.

ЕРІК ГОМБУРГЕР ЕРІКСОН,
«Молодість, зміни і виклики»
(Youth, Change and Challenge)

Маючи 2000 років прикладів за плечима, ми не маємо жодного виправдання, щоб так погано воювати.

ТОМАС ЕДВАРД ЛОУРЕНС,
лист опублікований у «Спогадах» (Memoirs)
Лідделла Гарта

Жоден воєначальник ще не вигравав війну, якщо його мучила совість або він побоювався «надто сильно побити ворога».

Бригадний генерал ШЕЛФОРД БІДВЕЛЛ,
«Сучасна війна» (Modern Warfare)

Передмова від українського видавця

Ви тримаєте в руках вельми незвичайну книжку. Це праця Нормана Діксона, почесного професора психології в Університетському коледжі Лондона, визнаного в академічних колах авторитетного дослідника, і водночас — людини з немалим бойовим досвідом на полях Другої світової війни. Вона давно стала і досі залишається класикою у своїй доволі особливій сфері — дослідженні психологічних причин військової некомпетентності. Попри те що вперше ця праця вийшла пів століття тому, ще в 1975 році, сьогоднішній український читач — військовий, психолог чи просто людина, занурена в інформаційний потік нашої війни, — буде вражений її актуальністю. На превеликий жаль, абсолютну більшість описуваних автором військових помилок, провалів і їхніх психологічних причин ми й досі можемо спостерігати на власні очі — хтось із новин, а хтось і з окопів. Тож ми передаємо цю книжку в руки вдумливого читача, особливо військового, в надії, що вона допоможе краще зрозуміти причини тих недоліків військового управління, з якими ми маємо справу, і працювати над їх виправленням.

Автор аналізує історію воєнних провалів британської армії за останнє століття і намагається углядіти їхній зв'язок із психологічними особливостями людей, відповідальних за них, щоб відтак спробувати накреслити певні шляхи, як запобігти повторенню цього в майбутньому. Уже саме поєднання воєнної історії, дослідження організаційної поведінки армії, і психології доволі унікальне. Ми можемо згадати чимало книжок про психологію політичного лідерства, бізнесу, романтичних стосунків, споживання та щоденного життя, однак такі масштабні праці про психологію військової справи дуже рідкісні. Наявні дослідження про «психологію війни» здебільшого орієнтовані на професійну

аудиторію (психологів, психотерапевтів, соціальних працівників) та зосереджені на питаннях травми, ПТСР, поверненні ветеранів до мирного життя, або ж — на системі військової мотивації. А книжка професора Нормана Діксона зовсім про інше: його цікавить насамперед зв'язок між вадами й патологіями особистості та війсьними катастрофами, спричиненими ними, а також — можливі пояснення дисфункційності й токсичності, притаманних внутрішній культурі військових структур.

Книга ділиться на три частини. У першій із них — довгому історичному екскурсі — автор подає огляд воєнних провалів, починаючи з розгромних поразок Кримської війни в середині XIX століття і до трагічного фіаско Арнемської операції 1944 року. У повітрі, на землі й на морі, у близькосхідних пустелях та в індійських джунглях, на островах Малайзії і в горах Афганістану, у боях із військами російського царя, ополченням бушменів чи танковими дивізіями Райху, британська армія показала приклади не лише звитяги і самопожертви, але й неймовірних прорахунків командування і провалів у комунікації. Норманові Діксону вдається майстерно занурити читача в атмосферу кожної з описуваних ним воєнних катастроф і показати, що причиною їх були не стільки непереборні об'єктивні фактори, скільки епічних масштабів некомпетентність, впертість і психологічні комплекси відповідних воєначальників. Автор описує провали власної армії з безпощадною чесністю, приправленою добірним британським сарказмом, що врешті дає ефект певного трагікомізму. Останній добре відомий військовим як «чорний армійський гумор», однак власне гумору в ньому насправді не багато. Дивлячись на таку демонстрацію безглуздої амбітності, безвідповідальності і байдужості до життя людей у виконанні британської армії (за визнанням самого автора — чи не найуспішнішої армії світу), можна лиш уявити, якою була ціна воєнних ескапад інших, набагато менш гуманних та ефективних армій за останні століття. На тлі цього, крилатий вислів про те, що «історія пишеться кров'ю героїв», хочеться доповнити словами про те, що писарями її часто є зверхні і самовпевнені дурні...

Однак Норман Діксон не ставить собі завдання просто висміяти провали британських військових чи дати в руки пацифістам яскраву агітку про те, яка армія погана. Зрештою, сам він — офіцер,

що присвятив військовій службі десяток років життя перед тим, як розпочати кар'єру академічного психолога. Його мета — спробувати конструктивно розібратися у причинах, які зумовлюють системні вади у військовому командуванні, дають змогу траплятися й багаторазово повторюватися жахливим помилкам, і спонукають загалом непоганих і недурних людей поводитися ірраціонально та згубно.

Тож другу частину своєї книжки він присвячує аналізу тих елементів британської культури загалом, і армійської субкультури зокрема, які, на його думку, можуть пояснити деякі із цих проблем. Тут слід підкреслити, що автор не підходить до предмету свого дослідження зі зверхньою легковажністю, наче він знає всі відповіді на складні питання. Натомість Діксон визнає, що жахливі прояви некомпетентності та неефективності, що коштують тисячі життів, не домінують у військовій системі, а є прикрими винятками з правила. Подібно, як рак, який може вражати людський організм, вони є своєрідною платою за складність структури, ризиком, прихованим у її багатofункційності. Тож автор намагається зробити перший крок у виявленні цих вад і загально, широкими мазками, у першому наближенні представити ті фактори, які, на його думку, мають вплив на формування військової некомпетентності.

Тут автор оперує актуальними для свого часу і контексту суспільними реаліями і психологічними теоріями, які іноді можуть викликати в сьогоdnішнього читача, особливо добре обізнаного з найновішими досягненнями у психології, поблажливу посмішку. Хтось скаже, що автор занадто безапеляційно й грубо користується поняттями фройдівського психоаналізу, надмірно фіксується на анальних і сексуальних аспектах психології особистості, дозволяє собі поспішні і надто сміливі узагальнення тощо. Також навряд чи актуальним для нас звучатиме його аналіз проблем «джентльменського» виховання у британських школах-інтернатах чи ролі пуританських матерів у формуванні психологічних комплексів у дітей — майбутніх полководців. Однак для вдумливого читача, здатного піднятися над цими окремими деталями на певний рівень абстракції, буде очевидно, що попри зміну суспільного контексту, більшість спостережень Нормана Діксона все ще актуальні і цінні. Урешті-решт, природа людини

залишається загалом незмінною, хай би як мінялися зовнішні умови її існування. Зі збільшенням технологічності війни і смертоносності наших озброєнь експоненційно зростає і ціна помилок, яких припускаються некомпетентні командири.

У третій частині книжки автор намагається показати певний зв'язок між особистими рисами деяких видатних воєначальників — за його словами, «найгірших і найкращих» — і їхнім стилем командування. Він зводить до купи елементи з попередніх частин видання: досвід військових провалів різних часів, свої спостереження щодо проблемних аспектів соціальної психології військових структур і психологічних патологій окремих відомих постатей (як-от Наполеон, Гітлер, Гімmlер, Роммель, Жуков та ще багато військових і політичних лідерів). Автор намагається вловити і виокремити певні спільні риси як токсичних, так і позитивних військових лідерів. У цьому він вдається до поширених у свій час психологічних досліджень і теорій, які, знову ж таки, у чомусь застаріли і були відкореговані за останні десятиліття, а в чомусь — навпаки знайшли підтвердження і подальшу деталізацію.

З припущеннями і висновками автора можна десь не погоджуватися і сперечатися, але не можна заперечити, що зібраний і осмислений ним матеріал містить більше, ніж зерно істини. Спостерігаючи в наш час воєнні операції на кшталт «захоплення Києва за три дні» чи гарячкової «евакуації» армії США з Афганістану, щоденно читаючи в новинах про лобові штурми укріплених позицій маршовими колонами танків і БМП, які буквально у прямому ефірі розбиває артилерія і дрони, та, що гріхатаїти, отримуючи повідомлення про деякі схожі кроки і з боку нашого командування, ми переконуємося, що військова некомпетентність, безрозсудність і безвідповідальність, на превеликий жаль, залишається гострою проблемою. Ми постійно чуємо голоси наших військових про те, що «ми або змінимося, або загинемо». Щиро сподіваємося, що видання цієї книжки буде нашим скромним внеском у зміни, так потрібні українській армії для перемоги.

Передмова

Ця книжка не є нападом на збройні сили чи на переважну більшість вищих військових командирів, які під час війни успішно виконують такі завдання, що, порівнюючи з ними, управління великим комерційним підприємством буде здаватися дитячою забавкою.

Радше це спроба пояснити, як невелика меншість може завдати своїм побратимам зі служби таких страждань і болю, яких неможливо заподіяти в інших сферах людської діяльності.

У книжці використано матеріали, представлені багатьма людьми: істориками, соціологами, психологами і, звичайно ж, військовослужбовцями. Сподіваюся, ніхто з них не скаже, що ми в підсумку перекрутили надані ними дані. За фактичні помилки й висловлені думки несую повну відповідальність лише я.

Появою цієї книжки я завдячую всім, хто щедро жертвував свій час на читання й обговорення її попередніх чернеток. Їхнє заохочення, критика й поради були для мене неоціненними. Зокрема я хотів би подякувати містеру Рональду Левіну, капітану Дональду Макінтайру, бригадному генералу Шелфорду Бідвеллу, доктору Пенелопі Діксон і доктору Г'ю Летангу за різнобічну допомогу, яку вони надавали мені на кожному етапі.

Я красно вдячний доктору С.Г.А. Генлі за довгі години, які вона витратила на дослідження, перевірку змісту та допомогу в укладанні покажчика.

Хочу також подякувати за щедрі допомогу доктору Галлі Беллоффу, містеру Браяну Бонду й доктору Майклу Докріллу з Королівського коледжу, містерові Расселу Бреддону, полковнику авіації Ф. Керролу, містеру Алексу Кессі, міс Кумбес з Імперського військового музею, професорові Джорджу Дрю, професору Гансу Юргену Айзенку, містеру Роберту Фарру, генералу серу

Річарду Гейлу, генералу серу Джону Гакетту, професору Джону Ригбі Гейлу, професору Дональду Олдіngu Геббу, містеру Карлу Гіксону, доктору Норману Готопфу, містеру Майклу Говарду, містеру Джону Джеймсу, доктору Денісу Джадду, містерам Джону Кігану і Кіту Сімпсону з Королівської військової академії, доктору Р. П. Келвіну, серу Патріку Макрорі, підполковнику Браюну Монтгомері, генерал-лейтенантові серу Денісу О'Коннору, професору Стенлі Шахтеру, містерові Джеку Смізерсу, доктору Айвору Штілітцу, доктору Алану Джону Персівалю Тейлору й доктору Руперту Вілкінсону. Ще хотів би висловити вдячність міс Джулі Стіл за її секретарську допомогу, міс Сюзанні Клепп і місис Джейн Спендер за допомогу в редагуванні, а також бібліотекарям Університетського коледжу, Королівського коледжу, Королівського загальновійськового інституту й публічної бібліотеки міста Рай за їхню незмінну ввічливість і допомогу.

Дуже вдячний власникам авторських прав за дозвіл цитувати уривки з їхніх творів: Расселу Бреддону, видавництвам Jonathan Cape Ltd та The Viking Press, Inc. (роман Рассела Бреддона «Облога»); Алану Кларку (твір «Віслюки»); Саймону Рейвену і журналу Encounter (стаття Саймона Рейвена «Загинути від меча»).

Наостанок, у мене залишається неоплатний борг удячності перед тими нечисленними людьми (які, мабуть, воліли б залишитися неназваними), чия незгода й обурення тим фактом, що хтось взявся написати книжку про військову некомпетентність, стали вагомим, хоча й несподіваним, підтвердженням зв'язку між мілітаризмом (у широкому розумінні цього терміну. — *Прим. ред.*) і людською психопатологією.

НОРМАН ФРЕНК ДІКСОН

Вступ

...Ми лише хочемо представити речі в їхньому правдивому світлі й показати хибність думки, ніби бравий служака без інтелекту може досягти визначних результатів у військовій справі.

КАРЛ ФОН КЛАУЗЕВІЦ, «Про війну»

Сьогодні більшість людей сприймають військову некомпетентність як щось самоочевидне, можна навіть сказати як банальність. Подібно до застуди, плоскостопості чи британського клімату, її сприймають за частину життя — трохи кумедну, але невідворотну. Мовляв, що тут ще скажеш?

Насправді ж військова некомпетентність — це така сфера людської поведінки, у якій помилки мають надзвичайно високу ціну. Цим помилкам можна запобігти, тому вони вимагають особливої уваги. Військова некомпетентність також підпорядковується певним законам. Автор уперше це усвідомив під час побіжного перечитування історій про одіозні військові катастрофи. Ці зворушливі, часто жахливі розповіді викликали в мене дивне відчуття дежавю. У цих, на перший погляд, безглузвих подіях, було щось таке, що спрямовувало думки новими шляхами, проводило несподівані зв'язки з феноменами із цілком інших, досі не пов'язаних між собою контекстів; а потім знову повертало думки до тих безглузвих фактів, які тепер уже видавалися не таким й безглуздими. І так відбувалося доти, доки в цих драматичних історіях про давні звитяги поступово не почала вимальовуватися одна наскрізна, наче тоненька тріщинка, спільна тема.

Якщо припустити, що ця закономірність реальна і я її правильно ухопив, то з неї можна зробити певні припущення. Тож

я їх перевірів і дійшов висновку, що вони правильні. Інші шматки головоломки теж почали ставати на свої місця, поки поступово мозаїка елементів не набула обрисів цілісної теорії. Ця книжка — про цю теорію. Вона розглядає аспекти військової поведінки в контексті загальних психологічних принципів.

Звучить це гарно, наче щасливий шлюб історії з психологією. Однак, на жаль, такий шлюб може бути не зовсім прийнятним для деяких потенційних родичів. Судячи з реакцій окремих істориків, поєднувати психологію з історією — це, м'яко кажучи, поганий тон. А поєднувати психологію з військовою історією — взагалі непристойно. Їхнє занепокоєння має принаймні дві причини. По-перше, оскільки мало що дратує нас більше, ніж спроби пояснити чиюсь поведінку, в людей є природна відраза до пояснень поведінки історичних постатей, до яких ми, можливо, відчуваємо прихильність.

Друга причина — недовіра до редукціонізму, тобто ідеї, що такі складні явища як військова катастрофа, можна звести (редувати) до пояснень через призму механізмів функціонування людського мозку. Не кажучи вже про те, що за це пояснення береться якийсь там психолог.

На це можна лише сказати, що, звісно ж, історики знають про історію більше, ніж психологи. Безперечно, історичні події визначаються складним набором змінних: політичних, економічних, географічних, кліматичних і соціологічних. Та все одно історію творять люди, і хай би скільки чинників призводили до воєнної катастрофи, одним із них буде спосіб мислення причетних до неї людей, а іншим — зумовлена цим способом мислення поведінка. Поєднання всіх цих змінних складне. Тож так, я змушений був дещо применшити значення інших чинників, щоб чіткіше зосередитися на можливих психологічних факторах. Візьмімо аналогічний випадок з авіакатастрофами. Ніхто не заперечуватиме, що літаки розбиваються через низку причин, які іноді діють незалежно, іноді в унісон. Утім це не означає, що вибираючи для конкретного дослідження один фактор (наприклад, утому металу), ми повинні одночасно зосередитися на всіх інших змінних: погоді, недбалій навігації чи надмірній кількості алкоголю у крові пілота.

На захист такого редукціоністського підходу можна навести й ще одне міркування: природа військової некомпетентності

та характеристики, що відрізняють компетентних старших командирів від некомпетентних, із часом не так сильно змінилися, попри зміни інших факторів, що мають вплив на хід історії. Незалежно від того, чи мають командири гарне або погане оснащення, чи керують вони солдатами, озброєними списками, або тими, хто має у своєму арсеналі танки й ракети, чи є вони англійцями, росіянами, німцями, зулусами, американцями або французами — хороші командири залишаються практично однаковими. Так само й погані командири мають між собою багато спільного.

Одним із приємних побічних результатів праці над цією книжкою була низка приязних розмов із людьми, які служать у збройних силах. Однак і тут невеличка меншість сприйняла цей проєкт з обуренням, як прояв поганого тону чи майже блюзнірство*.

У відповідь на ці зрозумілі мені реакції я можу лише сказати, що не маю наміру нікого образити. Насправді для шанувальників військової справи обурюватися дослідженням військової некомпетентності так само дивно, як для прихильників здорових зубів скаржитися на книжку про карієс. У недосконалому світі діяльність професійних військових, мабуть, так само необхідна суспільству, як і діяльність поліції, повій, асенізаторів чи психологів. Саме тому, що ми не можемо обійтися без цих професій (окрім, можливо, останньої), будь-яку серйозну спробу зрозуміти їхні особливості слід вітати й навіть сприймати як комплімент. Адже те, що вони заслуговують на увагу, свідчить про їхню важливість. Ба більше, лише дивлячись на некомпетентних, ми можемо оцінити зусилля і досягнення компетентних. Якби не було некомпетентних генералів, могло б здатися, що керувати арміями й вести війну легко, що це завдання за простою до снаги всім, кому пощастило досягти найвищих щаблів військової ієрархії.

Однак великі полководці мають найкращий вигляд не лише на тлі бездарних полководців, але й у контексті інституцій, до яких вони належать. Далі ми розвинемо тезу про те, що сама некомпетентність значною мірою впливає з прикрих, але неминучих побічних ефектів армійської чи флотської системи.

* Задля справедливості слід сказати, що певні спільні характеристики цивільних і військових, які висловили ці крайні погляди, дають дуже корисну підказку щодо можливих джерел військової некомпетентності.

Переважно вона запроваджує зрівнялівку особистих здібностей, що вигідно для людей посередніх, але обмежує обдарованих. Тому тих, хто блискуче проявив себе у військовій службі, можна вважати подвійно успішними: вони не просто досягли успіху, а зробили це *всупереч* отуплювальним тенденціям структури, до якої їм довелося належати. Вже лиш це саме собою є достатньою підставою для того, щоб сміливо переглянути проблему військової некомпетентності. Проте для цього є також інші підстави, ще вагоміші. Вони стосуються похідних від некомпетентності проблем: ціни помилки і ймовірності помилки.

Сьогодні мало хто заперечуватиме, що з розвитком технологій ціна хиби зростає в геометричній прогресії і тепер вимірюється надзвичайними жертвами. Однак ймовірність військової некомпетентності залишається предметом дискусій. Можна було б сподіватися, що запобіжниками проти неї є якісна освіта, реалістичніші цінності, страх перед незрівнянно згубнішими наслідками й зниження рівня агресивного ура-патріотизму. Але є вагомі підстави й для песимістичного погляду: ймовірність помилки внаслідок військової некомпетентності, як і ціна такої помилки, продовжує зростати з постійним прискоренням.

Це сумне припущення можна обґрунтувати кількома міркуваннями. По-перше, розрив між можливостями людського розуму й інтелектуальними вимогами сучасної війни, що виник у XVIII столітті, продовжує розширюватися. Ймовірно, він розростається з обох боків. Тоді як сучасна війна стає все швидшою і смертоносною, а засоби її ведення — все складнішими, інтелектуальний рівень тих, хто приходить в армію на роль офіцерів, може недотягувати. Це припущення ґрунтується на тому, що дедалі менше молодих людей вважають військовою службою привабливою. Досить тільки поглянути на сьогоднішні оголошення з вакансіями, щоб усвідомити очевидні труднощі з пошуком офіцерських кадрів. Військові кадровики не шкодуючи зусиль намагаються привабити молодь, яку мало цікавить військова кар'єра. Вони змальовують службу як блискучу іграшкову крамницю, де вродливі юнаки граються танками й ракетами, купаючись у повазі нижчих чинів, не менш крутих, ніж вони самі. У своєму прагненні залучити кандидатів, військові у своїх закликах до зброї намагаються створити образ армії як

безкласового суспільства, в якому офіцери, однак, залишаються джентльменами. Всі ці екстравагантні обіцянки призводять лише до того, що попит на військову кар'єру, м'яко кажучи, скорочується. Автор вважає, що для збільшення зацікавлення військовою професією, слід куди більше працювати над підвищенням її реальної, а не рекламної цінності.

Зрозуміло, що зниження привабливості військової кар'єри може відштовхувати тих, хто в іншому разі міг би її обрати. За словами Алексіса де Токвіля, це особливо характерно для демократичних армій у мирний час. «Коли войовничий дух покидає народ, професія військового негайно втрачає свій престиж, і військові опускаються до найнижчого рангу державних службовців; їх не високо цінують і перестають розуміти... Так виникає замкнене коло причин і наслідків, з якого важко вирватися: найкраща частина нації уникає військової професії, тому що вона не в пошані, а не в пошані вона тому, що найкраща частина нації перестала її обирати»¹.

Одним словом, виходить так, що все менш здібні люди приходять виконувати все складніші завдання з *вагомішою* ціною помилки, а на найвищих рівнях їхня відповідальність стає взагалі приголомшливою.

Лише під час війни у В'єтнамі військові командири відповідали за реалізацію політики, яка коштувала Сполученим Штатам 300 мільярдів доларів. Вони відповідальні за скид тринадцяти мільйонів тонн вибухових речовин (що понад як у шість разів перевищує масу бомб, скинутих США на всіх театрах воєнних дій за всю Другу світову війну). Вони відповідальні за викиди 90 тисяч тонн газу і гербіцидів. І вони ж відповідальні за смерть від одного до двох мільйонів людей. Це величезні масштаби відповідальності. Помилки військового керівництва на такому рівні мають колосальну ціну.

Звичайно, багато аргументів, наведених у цій книжці, можна однаково застосувати й до інших сфер людської діяльності. Справді, немає підстав вважати, що у військових субкультурах некомпетентність трапляється частіше, ніж у політиці, бізнесі чи в університетах. Однак, окрім страшної ціни військових катастроф, є ще й інші вагомі причини для дослідження військової некомпетентності.

Перша полягає в тому, що військові структури мають особливу схильність до залучення певного типу людей, які можуть ставати небезпечними, досягши високих командних посад. Друга — у тому, що природа мілітаризму виводить на перший план саме ті риси, які згодом можуть виявитися катастрофічними. Теоретично, якщо приділити належну увагу цим причинам, то помилкам військового командування можна запобігти.

По-третє, громадськість, принаймні в демократичних країнах, має реальний вплив на те, хто ухвалює політичні рішення. Однак цей контроль не поширюється на воєначальників. Навіть найгірший уряд і найбездарніший прем'єр-міністр час від часу опиняються під загрозою відставки. Цього не можна сказати про армію і флот. Можливо ми й маємо уряди, на які заслуговуємо, однак часто нам дістаються військові розуми, яких ми аж ніяк не заробили.

По-четверте, якщо одна з головних відмінностей між військовими й політичними інституціями полягає у ступені громадського контролю, то відмінність між військовими й комерційними структурами полягає в масштабі наслідків тих чи інших рішень*. Помилка президента чи ради директорів компанії може коштувати величезних грошей і завдати шкоди значній кількості акціонерів. Але військові помилки обходяться в сотні тисяч життів і приносять невимовні страждання як цивільним, так і військовим.

На користь дослідження військової некомпетентності є ще й інші аргументи. Не останнім із них є необхідність *в альтернативному* погляді на мілітарну поведінку, погляді діаметрально протилежному до того, який велить уперто захищати вищих командирів від найменшої критики.

Ця альтернативна, гіперкритична позиція надзвичайно поширена. Так у багатьох людей, з якими автор обговорював головну тему цієї книжки, поняття військової некомпетентності знаходило негайний відгук. Їхні реакції варіювалися від «І справді, тут на докази вистачає даних» до «О, це ж про всю військову історію!».

* Більшість рішень в академічній сфері є настільки тривіальними і дрібними, що було б зухвальством обговорювати їх на одному рівні з державним управлінням і бізнесом. Утім, у них діють схожі принципи.

Та коли я просив їх пояснити докладніше, вони починали щось невиразно бурмотіти у стилі «Ну, ви знаєте, після 1066 року...»*. Психологічні причини вони зазвичай зводили до одного фактора — низького рівня інтелекту чи, як висловився один історик, «теорії кривавого дурня» у військовій історії. Безсумнівно, цьому погляду сприяли такі нещодавні книжки про військову некомпетентність, як «Віслюки» (The Donkeys) Алана Кларка з різкою критикою генералів Першої світової війни. Звісно, назву взято зі знаменитої розмови між Людендорфом і Гоффманном**, а такі підписи, як «Осел нагороджує Лева» (під фотографією генерала, що вручає медаль єфрейторові), натякають на ототожнення некомпетентності з осличою тупістю. Однак зміст книжки свідчить про те, що, хоча дурість, можливо, і відігравала певну роль, проте обмежений інтелект, безумовно, не був причиною поведінки, за яку цих генералів критикують. Той факт, що книжка «Віслюки» є лиш однією із цілої хвилі інших подібних досліджень, вказує на те, що було ніби знято табу на можливість зазирнути в досі закриту військову стодолу. Розвиваючи нашу сільськогосподарську метафору, треба сказати, що тих, кого досі вважали священними коровами, тепер перетворювали на аж ніяк не священних віслюків. Так один історик приписував низку військових провалів «тупоголовому керівництву»², інший говорив про «довгу галерею військових дурочів»³, а третій заявляв, що долі британських солдатів «вершили ідіоти»⁴. На нашу думку, такі оцінки не тільки образливі, але й навряд чи справедливі.

Гіпотеза про інтелектуальну неспроможність залишає без відповіді два питання. Як люди досягають вершин військової ієрархії, якщо їм так бракує інтелекту? І що не так із військовими структурами, раз вони приваблюють, просувають службою і, зрештою, толерують людей, чия діяльність на найвищих посадах ганьбить самі ці структури?

* 1066-й — рік норманського завоювання Британії, визначальна історична віха для країни. — *Прим. пер.*

** Згідно зі спогадами фельдмаршала фон Фалькенгайна (цитованими Аланом Кларком), на зауваження фельдмаршала фон Людендорфа, що «англійські солдати б'ються як леви», генерал-майор Макс Гоффманн відповів: «Так, але хіба ми не знаємо, що це леви, яких ведуть осли».

Однак, щоб відповісти на ці питання, необхідно спершу з'ясувати, в чому полягають завдання військового керівництва і як могло статися, що їх виконують настільки погано (або ж настільки добре). Цю оголену сутність якісного й неякісного управління військами ми розглянемо в наступному розділі крізь призму інформаційної теорії.

Основна частина цієї книжки поділена на дві половини. Перша присвячена конкретним подіям — прикладам військової некомпетентності за період близько ста років. Значною мірою цей матеріал, без сумніву, буде добре знайомий читачеві. Під час відбору цього матеріалу ми керувалися такими міркуваннями: по перше, бажанням представити читачеві своєрідну пам'ятну записку; і, по-друге, тим, що спільні знаменники військової некомпетентності найчіткіше проступають у процесі лонгitudного дослідження. Одна з переваг такого підходу полягає у тому, що він підкреслює вплив (або, частіше, досадний брак впливу) минулих подій на наступні.

Приклади некомпетентності здебільшого взяті нами з британської військової історії. Цей нібито однобокий підхід насамперед мотивований патріотизмом, а в другу чергу — сентиментальним ставленням до збройних сил Корони, доблесті і боєздатності яких не мають собі рівних, а здатність не піддаватися на жодні провокації чи то з боку цивільного населення, як у Північній Ірландії сьогодні, чи то з боку прорахунків вищого керівництва в минулі часи, безумовно, заслуговує на унікальне місце в історії військової справи. Оскільки британська військова історія надзвичайно добре задокументована й триває довше, ніж більшість інших, то вона також є особливо зручною базою для порівняльного дослідження. Зрештою елементарна вихованість вимагає, щоб критичний аналіз «когод у власному оці» переважав над пошуком «скалок в оці» інших.

Друга половина книжки присвячена обговоренню і «поясненням». Вона поділяється на дві частини: перша присвячена соціальній психології військових структур, а друга — психопатології окремих командирів.

Підхід тут доволі еклектичний. Спираючись на етологічні, психоаналітичні й біхевіористські теорії, ми намагаємося пояснити військову некомпетентність у світлі п'яти прикрих, але невіддільних, особливостей людської психології. А саме: